

ՀՀ ՊՆ ՊԱՇՏՊԱՆԱԿԱՆ ԱԶԳԱՅԻՆ ՀԵՏԱԶՈՏԱԿԱՆ ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆ

ՍՏԵՓԱՆՅԱՆ ԼԻԼԻԹ ՍԱՍՈՒՆԻ

**ՀԱՄԱՐԱԿԱԿԱՆ ԿԱԶՄԱԿԵՐՊՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԴԵՐԸ ՀՀ-ՈՒՄ
ՔԱՂԱՔԱՅԻԱԿԱՆ ՀԱՄԱՐԱԿՈՒԹՅԱՆ ԿԱՅԱՑՄԱՆ ԳՈՐԾԸՆԹԱՑՈՒՄ**

**ԻԳ.00.02 - «Քաղաքական ինստիտուտներ և գործընթացներ»
մասնագիտությամբ քաղաքական գիտությունների թեկնածուի գիտական
աստիճանի հայցման համար ներկայացված ատենախոսության**

ՍԵՂՄԱԳԻՐ

ԵՐԵՎԱՆ - 2016

Ատենախոսության թեման հաստատվել է Երևանի պետական համալսարանում

**Գիտական ղեկավար՝
Քաղաքական գիտությունների թեկնածու**

Աշոտ Սեյրանի Ալեքսանյան

**Պաշտոնական ընդդիմախոսներ՝
Քաղաքական գիտությունների դոկտոր**

Մարիամ Մամիկոնի Մարգարյան

Քաղաքական գիտությունների թեկնածու

Էդգար Անդրանիկի Քալանթարյան

Առաջատար կազմակերպություն՝

**Հայ-ռուսական (սլավոնական)
համալսարան**

Ատենախոսության պաշտպանությունը կայանալու է 2016 թ.-ի դեկտեմբերի 16-ին՝ ժամը՝ 15.⁰⁰ -ին, ՀՀ ՊՆ ՊԱՀՀ գործող ՀՀ ԲՈՀ-ի «Քաղաքագիտության» 056 մասնագիտական խորհրդում:

Մասնագիտական խորհրդի հասցեն՝ ՀՀ 0037, ք. Երևան, Կ.ՈՒՎնեցու փողոց 56/6:

Ատենախոսությանը կարելի է ծանոթանալ ՀՀ ՊՆ ՊԱՀՀ-ի գրադարանում:

Սեղագիրն առաքված է 2016թ-ի նոյեմբերի 16-ին:

056 մասնագիտական խորհրդի
գիտական քարտուղար՝
պատմական գիտությունների թեկնածու՝

 Պավել Չոբանյան

ԱՇԽԱՏԱՆՔԻ ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ԲՆՈՒԹՍԱԳԻՐԸ

Ուսումնասիրվող թեմայի արդիականությունը: Ժամանակակից ժողովրդավարական քաղաքական համակարգերի ուսումնասիրությունները սերտորեն կապված են քաղաքացիական հասարակության կազմակերպությունների և իրավական պետության հիմնահարցերի հետազոտման հետ: Ժողովրդավարության մեկնությունների ներկայիս համատեքստում կարևորվում են քաղաքացիական հասարակության հաստատությունների, մասնավորապես՝ հասարակական կազմակերպությունների ազատ գործունեության հնարավորությունները, պետական կառույցների հետ դրանց փոխգործակցության մոդելները:

Քաղաքացիական հասարակության համակարգում հասարակական կազմակերպությունների տեղին ու դերին վերաբերող հարցադրումները համեմատական քաղաքագիտության տեսական և գործնական նշանակություն ունեցող և արդիական կարևորություն ներկայացնող հիմնախնդիրներից են: Տևական ժամանակ «պետություն» և «քաղաքացիական հասարակություն» հասկացությունները չէին տարբերակվում, ավելին՝ հանդես էին գալիս որպես համարժեք իրողություններ: Այդ հասկացությունների իմաստային սահմանները հստակեցվեցին, երբ տարանջատվեցին դրանց գործառնությունները: Քաղաքացիական հասարակության ձևավորումը սահմանազատեց պետության հասարակական և քաղաքական ենթահամակարգերը:

Քաղաքացիական հասարակության, ինչպես նաև իրավական պետության կայացման խնդիրն այսօր ՀՀ-ում դարձել է ժամանակի հրամայական:

Քաղաքացիական հասարակության կազմակերպությունների գործունեությունը, պետական իշխանության կառույցների հետ համագործակցությունը, դրանց ստեղծման և զարգացման մեխանիզմները, դերն ու նշանակությունը իրավական պետության և ժողովրդավարության կայացման գործընթացում դարձել են գիտական ուսումնասիրությունների և հետազոտությունների առանցքային թեմաներից մեկը:

Պետության և հասարակության միջև առկա խնդիրները լուծելու գործում էական դերակատարություն է վերապահված քաղաքացիական հասարակության կառույցներին, որոնցից ակտիվ և ազդեցիկ են հատկապես հասարակական կազմակերպությունները: Վերջիններս պետության կառավարման գործընթացներն արդիականացնելու, ժողովրդավարական ինստիտուտները զարգացնելու անփոխարինելի գործիքներ են:

Քաղաքացիական հասարակության ձևավորման և դրա հաստատությունների հզորացման ճանապարհին առկա խնդիրների լուծման առումով էապես կարևոր է այդ հաստատություններին ձևավորման ու զարգացման առանձնահատկությունների, այդ առումով միջազգային փորձի և ազգային յուրահատկությունների, դրանց ազդեցության ավելացման եղանակների ու հեռանկարների վերհանմանն ուղղված գիտական հետազոտությունների դերը:

Հիմնախնդրի գիտական մշակվածությունը: Ժամանակակից հասարակության պահանջումները և շահերը իրենց ազդեցությունն են թողնում ոչ միայն դարեր շարունակ հայ հասարակությանը բնորոշ միջանձնային, միջմարտային հարաբերությունների, այլև կենսակերպի, արժեհամակարգի, ազգային մտածողության, վարքի նորմերի, ինչպես նաև պետական կառույցների հետ փոխհարաբերությունների, սպասելիքների և ակնկալիքների, հաղորդակցման մեխանիզմների վրա: Քաղաքացիական հասարակության նպետության փոխհարաբերության մոդելների հիմնախնդիրը կարևորվում է հատկապես անցումային հասարակություններում: Մասնագիտական գրականության մեջ հիմնախնդրի ուսումնասիրությանը անդրադարձել են տարբեր հեղինակներ¹: Քաղաքացիական հասարակության գոյության ողջ տրամաբանությունը ենթադրում է ավելի «նեղ ու սահմանափակ իշխանությամբ» պետություն: Որքան այդ իշխանությունը «նեղ» է, այնքան ավելի նպաստավոր են պայմանները քաղաքացիների կամավոր միությունների ստեղծման և ազատ գործունեության համար:

Քաղաքագիտության մեջ այս գործընթացը սահմանվում է որպես պետական ուղղաձիգ իշխանության և հասարակական հորիզոնական կապերի հակադարձ հարաբերակցություն: Հնարավոր չէ երկրում իրականացնել քաղաքական արդիականացում առանց հորիզոնական ակտիվ «ալիքների»: Այս «ալիքները» հնարավորինս ձկուն ու քիչ ռեսուրսներով իրականացնում է քաղաքացիական հասարակությունն իր ակտիվ ինստիտուտների հասարակական կազմակերպությունների միջոցով: Ի դեմս հասարակական կազմակերպությունների՝ աշխարհը թևակոխում է սկզբունքորեն նոր հասարակական-քաղաքական հարաբերությունների փուլ, օրինակ՝ փոխվում է երկրի քաղաքական օրակարգը, իսկ ազգային անվտանգության հիմնախնդիրը դադարում է միայն պետության հոգսը լինելուց²:

¹Տե՛ս **Ալ եքսանյ ան Ա. Ս.**, Քաղաքացիական հասարակություն և //Քաղաքացիականություն (Իմբ. **Յ.Մանուչյան** և ուրիշներ), Եր., 2006, էջ 311-324, **Յոզիանիսյ ան Յ.**, Յասարակական համակարգի զարգացման հիմնական դիրքերը, Եր., 2003, **Սկրոյյ ան Ա.**, Արևմտյան մոդելի երրորդ սեկտորի հարմարման գործընթացները հետխորհրդային Նիսասարակություն և ներքու մ // 21-րդ դար, թիվ 3 (55), 2014, էջ 107-132, **Խուրշուհյ ան Ռ.**, Արդի հասարակության զարգացման ուղիները // Յանրապետական, թիվ 6 (15), 2004, **Александр А. С.**, Цивилиархические основы демократизации политического режима в Армении // Центральная Азия и Кавказ // Журнал социально - политических исследований, Том 14, вып. 3, 2011, стр. 132-145, **Луман Н.**, Обществообщества, Часть IV. Дифференциация. М., Логос, 2004, **Погосян Г.**, Армянское общество в трансформации, Луцабац, 2003, **Козн Д. Л.**, **Арато Э.** Гражданское общество и политическая теория. М., 2003, **Sampson S.**, Too much Civil Society?, Denmark, Danish Institute for Human Rights, 2004, pp. 197-220:

² Տե՛ս **Андреева О.С.**, Неправительственные организации и политические изменения в мировом сообществе, Известия Алтайского государственного университета, № 4-3 // Политология, 2010, стр. 243-247:

21-րդ դարն աչքի է ընկնում քաղաքական կյանքում նոր սուբյեկտների ձևավորմամբ և գործունեությամբ. արդյույթյան ռազմավարական ռեսուրսներից է դառնում սոցիալական գործընկերությունը վերազգային կազմակերպությունների գլխավորությամբ փոխարինելով հանրային կառավարման ավանդական ձևերին:

Քաղաքացիական հասարակություն-պետություն, հասարակական կազմակերպություններ - պետական իշխանության կառույցներ համագործակցության վերաբերյալ աշխատությունները³ բազմավաթիվ են, առկա են ոլորտը համակարգող մի շարք իրավական ակտեր⁴, տեսական վերլուծություններ⁵, պաշտոնական փաստաթղթեր⁶:

³ Տե՛ս **Ալեքսանյան Ա. Ս.**, Սոցիալական գործընկերությունը և ընդ քաղաքացիական սոցիալական պատասխանատվության համակարգում, // «Բանբեր Երևանի համալսարանի Միջազգային հարաբերություններ, Քաղաքացիական իրավունք», 2010, №132.6, էջ 24-36, **Ալեքսանյան Ա. Ս.**, Սոցիալական գործընկերությունը և հարցի շուրջը // «Բանբեր Երևանի համալսարանի. Սոցիոլոգիա, տնտեսագիտություն և արվեստ», 2010, № 132.5, էջ 5-14, **Соловьев А.И.**, Политология, Политическая теория, политические технологии. М.: Аспект Пресс, 2014, **Грудцына Л. Ю.**, Возможен ли диалог между ГО и государством // http://www.ni-journal.ru/archive/14928136/n_3_2009/7b5c5d88/b5f73515/-print=1.htm (վերջին դիտում՝ 14.03.2016թ.), **Абакумов С. А.**, Гражданское общество и власть: противники или партнеры? М.: Галерея, 2005, **Дробязко С.Г.**, Соотношение социального правового государства и правового Гражданского общества// Конституционно-правовые проблемы формирования социального правового государства: Материалы межд. науч.- практ. конф. 30-31 марта. Минск, 2000, с. 386-390, **Хохонов А. А.**, Правовое Государство и Гражданское Общество: Некоторые аспекты взаимодействия, Вестник Военного университета, 2009, N 3/19, стр. 87-90:

⁴ Տե՛ս «Հանրային խորհուրդ, Փաստաթղթեր, Հայաստանի Հանրապետությունը քաղաքացիական հասարակության կազմակերպությունների զարգացման ռազմավարություն հայեցակարգ (նախագիծ)», Եր., 2013 // <http://www.publiccouncil.am/hy/documents/item/2012/10/22/program1> (վերջին դիտում՝ 14.03.2016թ.), «Եվրոպայի խորհուրդ, Նախարարների կոմիտե, թիվ 2006 (2) հանձնարարական, Ետ հանձնարարական, Հիմնական սկզբունքներ, 1-ին մաս», Եվրոպայի խորհուրդ, 11.01.2006 թ., 952-րդ նիստ, Երևան:

⁵ Տե՛ս **Ishkanian A.**, Democracy Building and Civil Society in Post-Soviet Armenia. Routledge, 2008; **Мерсиянова И. В., Якобсон Л. И.**, Сотрудничество государства и структур гражданского Общества в решении социальных проблем, Вопросы государственного и муниципального управления. 2011. № 2, стр. 5-24// <http://www.civisbook.ru/files/File/vgimu.pdf> (վերջին դիտում՝ 14.03.2016թ.), **Грум Дж.**, Растущее многообразие международных акторов // Международные отношения: социологические подходы/ Под ред. проф. **П.А.Цыганкова**. М., 1998, стр.222-239, **Beigbeder Y.**, The role and status of international Humanitarian volunteers and organizations. The Right and Duty to Humanitarian Assistance. Brill: Nijhoff, 1991:

⁶ Տե՛ս ՀՀ-ում Հանրային Ցանցի պաշտոնական կայք՝ <http://hanraincanc.ucoz.org> (վերջին դիտում՝ 20.05.2016թ.), «Քաղաքացիական հասարակությունը և համագործակցությունը պետական կառույցների հետ խորհրդատվական փաստաթուղթ» // ԵՄ խորհրդատվական խումբ ՀՀ-ում: Եր., 2012, Հանրային խորհրդի կանոնադրությունը և հաստատվելու և Հանրային խորհրդի անդամները նշանակվելու մասին՝ <http://publiccouncil.am/hy/documents/item/2013/12/09/198>, <http://syunik.gov.am/files/legislation/320.pdf> (վերջին դիտում՝ 10.05.2016), Ազգային ժողովուրդի Հանրային ցանցը

Աշխատանքի համար սկզբնաղբյուր են հանդիսացել միջազգային կազմակերպությունների կամ դրանց տեղական գրասենյակների հրապարակումները և զեկույցները⁷:

Հետազոտության մեջ կարևորվող հիմնախնդիրների հնարավոր լուծման համար տեսական հիմք են դարձել հայ և օտարերկրյա տեսաբանների գիտական աշխատանքները և հոդվածները⁸, համաշխարհային պրակտիկայում տեղ գտած հասարակական համակարգի գործակցության մեխանիզմների առանձնահատկությունների վերաբերյալ հայեցակարգերը⁹ և այլն:

Կհամագործակցեն //Յայ աստանի Հանրապետության չորրորդ գումարման Ազգային ժողովի և քաղաքացիական հասարակության ինստիտուտների միավորում հանդիսացող Հանրային ցանցի միջև համագործակցության հուշագիր (02.12.2010) <http://www.Iragir.am/index/arm/0/country/view/41437> (վերջին դիտում՝ 10.05.2016):

⁷Տե՛ս «Հայ աստանի ՀԿ սեկտորի գնահատում. Համեմատական հետազոտություն», Եր., 2001, «CIVICUS, քաղաքացիական հասարակության ինդեքս, Հայ աստանի քաղաքացիական հասարակությունը. Անցումային փուլից դեպի համախմբում», Եր., 2010, «Տարեկան հաշվետվություն - 2013, «Թրանսփարենսի ինտերնեյշնլ» (Transparency International) 2013թ. տարեկան զեկույցը», Եր., 2013, «ԶԻԿ կայունություն ցուցանիշ – Հայ աստան-2013, ԶԶՀ/ԱՄՆ ՄԶԳ, հունիս», Եր., 2014, «Կրոնական հանդուրժողականությունը ՀՀ-ում» Եր., ՀՀԺԿ, 2014, **Բլու Ռ., Ղազարյան Յ.**, Հայ աստանի ՀԿ սեկտորի գնահատում, համեմատական հետազոտություն, Եր., ՀՈՀ ՄԶՀԿ Հայ աստան, 2004, «Հասարակություն և հասարակական կազմակերպություններ. փոխարարություններ ինդիվիդուներ և բարելավման ուղիներ», Եր., ԵՊՀ, ԲՀՀ, 2014, «ԶԻԿ-ների ներգրավվածությունը քաղաքականության մշակման և իրականացման մոնիթորինգի գործում: Կարիքներ և կարողություններ: Հայ աստան», Եր., 2015 և այլն և:

⁸Տե՛ս **Парсонс Т.**, Система современных обществ / Пер. с англ. Л.А. Седова и А.Д. Ковалева. Под ред. М.С. Ковалевой, М.: Аспект Пресс, 1998, **Н. Hovhannissyan**, The Factor of Human Rights Protection as Criteria for the Development in the Social System, in: **A. Mihr, A. Mkrtichyan, C. Mahler, R. Toivanen** (Eds.), Armenia: A Human Rights Perspective for Peace and Democracy (Human Rights, Human Rights Education and Minorities). Potsdam, 2005, pp. 23-30, **БляхманБ. Я.**, Гражданское общество: теоретическая конструкция или практическая реальность?, Ползуновский вестник, 2005, N 1, стр. 233-240; **Тодер И.**, Что такое гражданское общество, стр. 156-167 // http://www.russianscientist.org/files/archive/Philos/2006_TODER_1.pdf (վերջին դիտում՝ 14.03.2016թ.), **ГаджиевК. С.**, Проблема гражданского общества: Идейные истоки и основные вехи формирования // Вопросы философии. 1991. № 7 // http://files.school-collection.edu.ru/dlrstore/f9bf0a1e-f6db-493b-b34a-524f30849375/%5BCIVSal1011_10-11%5D_%5BTS_52%5D.html (վերջին դիտում՝ 14.03.2016թ.):

⁹Տե՛ս «Հանրային խորհուրդ, Փաստաթղթեր, Հայ աստանի Հանրապետության ինստիտուտի քաղաքացիական հասարակության կազմակերպությունների զարգացման ռազմավարության հայեցակարգ (նախագիծ)», 2013թ.: ՀՀ ՀԿ զարգացման ռազմավարական հայեցակարգ, Եր., 2012թ., «Հայեցակարգ քաղաքացիական հասարակության կազմակերպությունների զարգացման ինստիտուցիոնալ և օրենսդրական բարելավման նկատմամբ», Երևան, 2013 թ.:

Հետազոտության համար օգտագործվել են ՀՀ օրենքները և իրավական ակտերը¹⁰, քաղաքացիական հասարակության և հասարակական կազմակերպությունների վերաբերյալ տպագիր և էլեկտրոնային քաղաքացիական աշխատությունները¹¹, ինչպես նաև մի շարք ինտերնետային պաշտոնական կայքեր և աղբյուրներ¹², ուսումնասիրվող խնդիրների առումով արժեքավոր պարբերական մամուլի հրատարակումներ¹³ և այլն:

Հետազոտության նպատակը և խնդիրները: Հետազոտության հիմնական նպատակն է վերհանել հասարակական կազմակերպությունների դերը քաղաքացիական հասարակության կայացման, մասնակցային ժողովրդավարության, ժողովրդավարական կառույցների զարգացման և ամրապնդման գործում, դրանց դերակատարությունը հանրային և քաղաքական կառավարման արդիականացման գործընթացներում, բացահայտել դրանց գործունեությունը խոչընդոտող ինստիտուցիոնալ և օրենսդրական բացերը, սոցիալ-հոգեբանական, սոցիոմշակութային գործոնները:

Այս նպատակին հասնելու համար աշխատանքում դրվել և լուծվել են հետևյալ խնդիրները.

¹⁰Տե՛ս ԶՅ Սահմանադրության (փոփոխություններով) // <http://www.parliament.am/parliament.php?id=constitution> (վերջին դիտում՝ 26.06.2016թ.), «Յասարակական կազմակերպությունների մասին» ԶՅ օրենք (ընդունվել է 04.12.2001թ.) // <http://www.parliament.am/legislation.php?sel=show&ID=1295&lang=arm> (վերջին դիտում՝ 26.06.2016թ.), «Կրթության մասին» ԶՅ օրենք (ընդունվել է 14.04.1999թ.) // <http://www.parliament.am/legislation.php?sel=show&ID=1494&lang=arm> (վերջին դիտում՝ 26.06.2016թ.):

¹¹Տե՛ս **Յոզվիանիսյան Զ.**, Քաղաքացիական հասարակություն և Քաղաքական ինստիտուտների և հասարակական կազմակերպությունների համագործակցությանը համակարգի ներդրակ զարգացման ու անվտանգության տեսանկյունից //Իմաստասիրական անդրադարձներ, գիտական հոդվածների ժողովածու, ԵՊՅ, Երևան, 2004, Էջ 30-50, **Վարդանյան Թ., Ավետիսյան Կ.**, Երիտասարդական հասարակական կազմակերպությունների դերը ԶՅ-ում, Եր., 2005, **Кальной И. И.** и др., Гражданское общество: истоки и современность / Науч. ред.проф. И. И. Кальной, доц. И. Н. Лопушанский, /3-е изд./, изд. Р. Асланова «Юридический центр Пресс», 2006, **Грин Д.**, Возвращение в гражданское общество: Социальное обеспечение без участия государства/ пер. с англ. М. Карабочкина, под. ред. А.Гусев/, М.: Новое издательство,2009, **Зубов А.**, Современное русское общество и civil society: границы наложения // Pro et Contra, том 2, 1997, № 4, стр. 22-37:

¹²Տե՛ս Զայաստանի իրավական տեղեկատվական համակարգ՝ <http://www.arlis.am> (վերջին դիտում՝ 26.06.2016թ.), Հանրային Ցանցի պաշտոնական կայք՝ <http://hanraincanc.ucoz.org> (վերջին դիտում՝ 26.06.2016թ.), ԶՀ Հանրային խորհրդի պաշտոնական կայք՝ <http://www.publiccouncil.am/hy> (վերջին դիտում՝ 26.06.2016թ.), Կարմիր խաչի միջազգային կազմակերպության կայք տնտեսական կայք՝ <https://www.icrc.org/en> (վերջին դիտում՝ 26.06.2016թ.), Հանրային Ցանցի պաշտոնական կայք՝ <http://hanraincanc.ucoz.org> (վերջին դիտում՝ 26.06.2016թ.), Ցանկ ԶՀ-ում գրանցված կրոնականական կազմակերպությունների, Երևան// http://www.gov.am/u_files/file/kron/Tsutsak2-%20herakhos-new.pdf (վերջին դիտում՝ 26.06.2016թ.):

- Ուսումնասիրվել են «քաղաքացիական հասարակություն» հասկացության տեսական հիմքերը, ձևավորման պատմությունն ու զարգացման առանձնահատկությունները տարբեր երկրներում ու պատմական ժամանակահատվածներում,
- Որոշակիացվել են «քաղաքացիական հասարակություն» դատողության իմաստային բովանդակությունն ու դերը ժամանակակից քաղաքագիտության մեջ,
- Ուսումնասիրվել են քաղաքագիտական գրականության մեջ քաղաքացիական հասարակություն-պետություն համագործակցության մեխանիզմների հնարավոր մոդելները,
- Դասակարգվել են քաղաքացիական հասարակության սահմանումները լայն և նեղ իմաստներով՝ տրված տարբեր մտածողների կողմից տարբեր դարերում,
- Լուսաբանվել են քաղաքացիական հասարակության գործառույթներն ու իշխանության օղակների հետ նրա ինտերակտիվ գործընկերային հարաբերությունները արևմուտքում և քաղաքական ցածր մշակույթ ունեցող հետ խորհրդային երկրներում, մասնավորապես ՀՀ-ում,
- Որոշակիացվել է ՀՀ-ում գործող հասարակական կառույցների և պետական կառույցներ համագործակցության տիպը,
- Ուսումնասիրվել են քաղաքացիական հասարակության և հասարակական կազմակերպությունների հատվածի ոլորտները համակարգող ՀՀ օրենքները, միջազգային և միջկառավարական պայմանագրերը, իրավական փաստաթղթերը,
- Վեր են հանվել ՀՀ հասարակական հատվածը համակարգող օրենքի բացթողումներն ու առաջարկվել հնարավոր լուծումների տարբերակներ,
- Կարևորվել է ՀՀ-ում Հանրային խորհրդի դերը՝ որպես հասարակական և քաղաքական երկ խոսությունների հարթակ:

Հետազոտության առարկան և օբյեկտը: Ուսումնասիրման օբյեկտը ՀՀ-ում հասարակական կազմակերպությունների միջոցով քաղաքացիական հասարակության կայացմանն ու զարգացմանն ուղղված և պետական կառավարման համակարգում ձևավորվող հասարակական-քաղաքական երկխոսության ամրապնդման գործընթացն է: Ուսումնասիրության առարկան է քաղաքացիական հասարակության կառույցների և իշխանության տարբեր թևերի միջև համագործակցության ընթացակարգերը, քաղաքացիական հասարակության ձևավորման նախադրյալները ՀՀ-ում, ինչպես նաև հասարակական կազմակերպության ձևավորման կառուցվածքային-գործառական առանձնահատկությունները, Հանրային խորհրդի դերն ու նշանակությունը երկրի հասարակական համակարգում, հասարակական կազմակերպությունների ոլորտի կայացմանը նպաստող և, հակառակը, խոչընդոտող միտումները, դրանց շրջանակներում իրականացվող օրենսդրական բարեփոխումները և ազդեցությունը ՀՀ քաղաքական համակարգի ժողովրդավարացման վրա:

Ուսումնասիրվող թեմայի տեսամեթոդական հիմքերը: Հետազոտության իրականացման համար օգտագործվել են ինչպես ընդհանուր գիտական, այնպես էլ քաղաքագիտական և միջառարկայական մեթոդաբանություն և մեթոդիկա: Մասնավորապես, ընդհանուր գիտական մեթոդներից կիրառվել են ինդուկցիայի, դեդուկցիայի, համանմանության, ինչպես նաև քաղաքագիտության համեմատական մեթոդները: Որպես հատուկ գիտական մեթոդ օգտագործվել է փաստաթղթերի բովանդակային վերլուծության մեթոդը: Հետազոտության մեջ վերլուծվել են այնպիսի փաստաթղթեր, ինչպիսիք են ՀՀ ՀԿ մասին օրենքը, քաղաքացիական հասարակության այլ ինստիտուտների օրենսդրական և ինստիտուցիոնալ բարեփոխումների ռազմավարական փաստաթղթերը, ՀՀ Հանրային խորհրդի կանոնակարգը և այլն: Համեմատական մեթոդի կիրառմամբ համեմատվել են հետխորհրդային պետություններում պետություն-քաղաքացիական հասարակություն գործակցության ընթացակարգերը, առկա մարտահրավերներն ու ձեռքբերումները: Աշխատանքում կիրառվել են նաև վիճակագրական, համակարգման և դասակարգման մեթոդները: Վերջինիս կիրառմամբ դասակարգվել են քաղաքացիական հասարակության լայն և նեղ սահմանումները, եզրահանգումները: Աշխատանքում վիճակագրական, քանակական և որակական վերլուծության միջոցով ուսումնասիրվել է ՀՀ-ում մարդ-ՀԿ հարաբերակցությունը, ըստ քանակի՝ դրանց որակական ազդեցությունը երկրի ներսում ընթացող հասարակական-քաղաքական գործընթացների վրա:

Գիտական նորույթը: Հետազոտության առջև դրված խնդիրների իրագործման ընթացքում ձեռք են բերվել տեսական և գործնական նշանակություն ունեցող մի շարք արդյունքներ, որոնցից որպես գիտական նորույթ հատկապես կարևորվում են հետևյալները.

➤ ՀՀ-ում ժողովրդավարության ամրապնդման գործընթացներում հասարակական համակարգի 3-րդ հատվածի դերի կարևորմամբ տրվել է «քաղաքացիական հասարակություն» հասկացության նոր սահմանում.«**ՔՀ-ն հանրային բարիքի պաշտպանությանը միտված հասարակական ոլորտի ինստիտուտների համակարգ է, որը, ձևավորվելով պետությունից հարաբերականորեն անկախ քաղաքացիական ինքնագիտակցության հիման վրա, երբեմն պետական իշխանության մարմինների փոխհամագործակցության, երբեմն դրանց հետ հակակշիռ դառնալով, հաճախ այլընտրանքային, ոչ ստանդարտ որոշումների՝ քաղաքացիական անհնազանդությունների, նախաձեռնությունների կամ կազմակերպությունների գործունեության միջոցով հնարավորություն է ստանում՝ հասնելու մասնավոր-անհատական և կոլեկտիվ շահերի իրացմանը գործելով տվյալ երկրի սահմանադրական դրույթների, օրենքների շրջանակներում՝ պահպանելով հասարակական համերաշխության, համակեցության ու ապրումակցման ձևաչափերը»:**

➤ Հիմնավորվել է քաղաքացիական հասարակության զարգացման և կայացման գործընթացներում իրազեկ, օրինապաշտ և ակտիվ քաղաքացու դաստիարակության կարևորությունը: Վերհանվել է այդ գործում քաղաքացիական

կրթության անհրաժեշտությունը: Առաջարկվել է ՀՀ առջև ծառայած արդի խնդիրների համատեքստում քաղաքացիական կրթության հայեցակարգի հիմնադրույթներն արտացոլող նոր սահմանում. «**Քաղաքացիական կրթությունը անձի ձևավորմանը միտված ուսումնական գործընթաց է, որը կոչված է նպաստելու քաղաքականության նմասին գիտելիքների և սովորողի սոցիալական որակների ձևավորմանը հիմքում ունենալով ժողովրդավարության հիմնարար արժեքների և ազգային գաղափարախոսության բաղադրատարրերի միաձուլումը**»:

➤ Ուսումնասիրել են քաղաքացիական հասարակության ինստիտուտների և պետական կառույցների միջև գործակցության միջազգային փորձն ու մեխանիզմները: Առաջարկվել են մեր երկրի համար առավել արդյունավետ ու հեռանկարային մոդելներ: Մասնավորապես, ցույց է տրվել քաղաքացիական հասարակության բախումնային և էտատիստական մոդելների անհեռանկարայնությունը և հիմնավորվել է գործակցային մոդելի նպատակահարմարությունը հայաստանյան հասարակության անցնցում և կայուն զարգացման տեսանկյունից:

➤ ՀՀ-ում հասարակական կազմակերպությունների ոլորտն ու գործունեությունը կարգավորող իրավական դաշտի ուսումնասիրման և վերլուծության արդյունքում վեր են հանվել ՀՀ օրենսդրական բացերն ու թերությունները, որոնք առկա են մասնավորապես չԿ-ների գրանցման, գործունեության թափանցիկության ապահովման, ներքին ժողովրդավարության ընդլայնման, ֆինանսական կայունության ամրապնդման, լուծարման, գույքի տնօրինման գործընթացներում: Զարգացած երկրներում արդեն քննություն բռնած ոլորտը կանոնակարգող օրենսդրական նորմերի ուսումնասիրության հիման վրա տրվել են հնարավորլուծումներ և երաշխավորություններ՝ նշված բացթողումների հետևանքով առաջացող խնդիրներից ապագայում խուսափելու համար:

➤ Վերհանվել են ՀՀ-ում պետական (նաև տեղական ինքնակառավարման և տարածքային) կառավարման մարմիններ–հասարակական հատված գործակցության ոլորտում առկա արևմտյան, ռուսական և հայկական քաղաքական մշակույթներին բնորոշ տարրերը, դրանց դրական և բացասական կողմերը:

➤ Առաջնորդելով միջազգային փորձով և ՀՀ հասարակական կազմակերպությունների մասին օրենքով առանձնացվել են ՀՀ-ում գործող հասարակական կազմակերպությունների գործունեության առանձնահատկությունները՝ միաժամանակ դիտարկվել դրանց դրական և բացասական միտումները՝ թե՛ ձեռքբերումների և թե՛ բացթողումների տեսանկյունից:

➤ Հիմնավորվել է քաղաքացիական հասարակության կառույցների և հասարակական կազմակերպությունների ոլորտի զարգացման հնարավորություններն ու հեռանկարները, մասնավորապես՝ հասարակական կարծիքի ուսումնասիրման, օրենքների և իրավական այլ փաստաթղթերի ու դրանց նախագծերի փորձաքննության, պետական կառույցների կողմից իրականացվող ծրագրերի մշտադիտարկման, հետազոտական և ոչ ֆորմալ կրթական ծրագրերի

իրականացման, հակակոռուպցիոն միջոցառումների արդյունավետության բարձրացման, սոցիալական քաղաքականության նպատակով բյուջեի ծախսերը նվազեցնելու և առավել արդյունավետ դարձնելու առումներով:

➤ Առաջարկվել է ստեղծել ՀՀ հասարակական կազմակերպությունների էլեկտրոնային բազա, որտեղ կտեղադրվի և կպահպանվի հասարակական կազմակերպությունների գործունեության, իրականացրած ծրագրերի, ինչպես նաև ՀԿ-ՀԿ համատեղ գործակցության, գործընկերության մասին տեղեկատվություն:

➤ Ներկայացվել են առաջարկություններ հասարակության և իշխանության միջև երկխոսության յուրօրինակ հարթակ հանդիսացող և ՀՀ-ում ու տարածաշրջանում իր տեսակի մեջ դեռևս միակ խորհրդակցական մարմնի՝ Հանրային խորհրդի գործունեության բարելավման և դերակատարության ավելացման վերաբերյալ:

➤ Ուսումնասիրվել է Հանրային խորհրդի քաղաքացիական հասարակության կայացման հանձնաժողովի հետ համագործակցող թվով 163 ՀԿ-ի և հասարակական այլ միավորումների գործունեությունը՝ ըստ մշակված 8 չափորոշիչների (դրանք կարելի է ներառել 3 հիմնական խմբում՝ ա) հանրային ներկայացվածություն և մատչելիություն, բ) հետադարձ կապի մեխանիզմների առկայություն, և գ) իրականացրած ծրագրերի վերաբերյալ տեղեկատվության և հաշվետվության առկայություն): Մույն արդյունքների ամփոփ վերլուծությունը հիմք է ծառայել Հանրային խորհրդի հանձնաժողովների ձևավորման մեխանիզմների բարելավման վերաբերյալ առաջարկությունների համար:

Հետազոտության արդյունքների գիտական և կիրառական նշանակությունը:

Ատենախոսությունը գիտական համակարգված ուսումնասիրություն է, որում վեր են հանվել ՀՀ-ում հասարակական կազմակերպությունների դերի մասին արդիական հիմնախնդիրներ ոչ միայն հայեցակարգային, այլև ոլորտը կարգավորող օրենսդրական-իրավական դաշտում: Հետազոտության գիտական նշանակությունը պայմանավորված է հասարակական կազմակերպությունների գործունեության առանձնահատկությունների դիտարկմամբ, «քաղաքացիական հասարակություն» և «քաղաքացիական կրթություն» հասկացությունների նոր սահմանումների ձևակերպմամբ:

Տեղ գտած վերլուծություններն ու առաջարկված հանգուցալուծումները կարող են օգտակար լինել հասարակական և քաղաքական ոլորտի մասնագետների համար՝ հասարակության առջև ծառայած հիմնախնդիրների օրակարգային առաջնահերթության, դրանք լուծմանն ուղղված ռազմավարական ծրագրերի և հայեցակարգերի, նոր երկկողմ (հասարակական կազմակերպություններ-պետություն) կամ եռակողմ (հասարակական կազմակերպություններ-պետություն-մասնավոր հատված) փաստաթղթերի մշակման, ինչպես նաև այդ քաղաքականության ոլորտային ուղղությունների հստակեցման և իրականացման փուլերում: Հետևաբար, ստացված գիտական արդյունքները կարող են օգտագործվել Ազգային ժողովի, կառավարության, Հանրային խորհրդի և հասարակական կազմակերպությունների կողմից:

Հետազոտության կիրառական նշանակությունը պայմանավորված է արդի փուլում պետության հասարակական և քաղաքական համակարգում ժողովրդավարության ինստիտուցիոնալ կառույցների կայացման և զարգացման, հասարակության-իշխանության միջև առկա և խորացման միտում ունեցող անջրպետի չեզոքացման, օրենսդրական դաշտի հետագա կատարելագործման անհրաժեշտությամբ: Աշխատանքում ընդգրկված նյութերը, գիտական արդյունքները և գործնական առաջարկությունները կարող են օգտագործվել քաղաքագիտության, պետության և իրավունքի, քաղաքացիական կրթության դասընթացներում, ինչպես նաև գիտական հետազոտություններում: Հետազոտության մեջ կատարված առաջարկություններն ու եզրակացությունները կարող են օգտագործվել 3-րդ հատվածի հետ համագործակցության ռազմավարական նոր փաստաթղթեր ու ծրագրեր մշակելիս, օրենսդրական բարեփոխումներ իրականացնելիս, որն էապես կնպաստի ՀՀ-ում քաղաքացիական հասարակության զարգացմանն ու կայացմանը:

Աշխատանքի կառուցվածքը և ծավալը: Աշխատանքը բաղկացած է ներածությունից, երկու գլուխներից՝ համապատասխանաբար երեք և չորս ենթագլուխներով, եզրակացությունից և օգտագործված գրականության ցանկից: Տեքստի ծավալը՝ ներառյալ օգտագործված գրականության ցանկը՝ կազմում է 157էջ:

ԱՏԵՆԱՆՈՍՈՒԹՅԱՆ ՀԱՄԱՌՈՏ ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆԸ

Ներածության մեջ հիմնավորվում են հետազոտվող թեմայի արդիակա- նությունը, հիմնական նպատակներն ու խնդիրները: Ներկացված են հիմնախնդրի գիտական ուսումնասիրվածության աստիճանը, ուսումնասիրության օբյեկտն ու առարկան, մեթոդաբանական և տեղեկատվական հիմքերը, գիտական նորույթը և ատենախոսության տեսական ու կիրառական նշանակությունը:

«Հասարակական կազմակերպությունների դերը ՀՀ-ում քաղաքացիական հասարակության կայացման գործընթացում» խորագրով ատենախոսությունն ունի երկու գլուխ, որոնք համապատասխանաբար բաղկացած են 3 և 4 ենթագլուխներից:

Առաջին՝ «Քաղաքացիական հասարակության տեսական հիմքերը» գլխում համակարգված ուսումնասիրվում են քաղաքական մտքի պատմության մեջ քաղաքացիական հասարակության կայացման հիմնահարցերը, դասակարգվում են քաղաքացիական հասարակության նեղ և լայն սահմանումները, հետազոտվում են պետության կառույցների հետ քաղաքացիական հասարակության ինստիտուտների փոխհարաբերությունների քաղաքական ընթացակարգերը:

Առաջին՝ «Քաղաքացիական հասարակության կայացման հիմնահարցերը քաղաքական մտքի պատմության մեջ» ենթագլխում համակողմանի ուսումնասիրության է ենթարկվել քաղաքական մտքի պատմության մեջ

քաղաքացիական հասարակության վերաբերյալ տեսությունները, հայեցակարգերը, դրանց ելակետային դրույթները, կարևորվել է քաղաքացիական հասարակության կայացման և զարգացման անհրաժեշտությունն ու հրատապությունը հատկապես անցումային փուլում գտնվող հասարակությունների կյանքում: Կարևորություն է տրվել ժամանակակից աշխարհում կառավարման այս կամ այն ձևն ունեցող երկրներում, քաղաքացիական հասարակության զարգացման ու կայացման գործընթացի առանձնահատկություններին:

Երկրորդ՝ «Քաղաքացիական հասարակության քաղաքագիտական հիմնական սահմանումները» ենթագլխում համակարգված դիտարկվել են հասարակության զարգացման տարբեր փուլերում տարբեր մտածողների կողմից քաղաքացիական հասարակությանը տրված սահմանումները կամ բնութագրող հատկանիշները և դասակարգվել: Ընտրվել է քաղաքագիտության մեթոդներից մեկը՝ համեմատելու համար մինչ օրս համաշխարհային քաղաքագիտական, իրավագիտական, սոցիոլոգիական և փիլիսոփայական մտքում որպես համընդհանուր ընդունելի տեսակետ ընտրված ՔՀ սահմանման 2 երկու հիմնական մոտեցումները:

Երրորդ՝ «Պետության և քաղաքացիական հասարակության փոխհարաբերության քաղաքական ընթացակարգերը» ենթագլխում բացահայտվում են պետության և քաղաքացիական հասարակության, նրանց ինստիտուտների փոխհարաբերության հարցերը, որոնք իրավամբ համարվում են քաղաքագիտության (տեսություն) ու քաղաքականության (պրակտիկա) կարևոր խնդիրներից մեկը: Փաստվում է, որ ՔՀ-ն և պետությունն ինքնուրույն ինստիտուտներ են, սակայն նրանց կառույցներն ու անդամները մշտապես գտնվում են փոխադարձ շփման մեջ. ՔՀ-ն կառույց է, որը սոցիումի մեջ առաջացել է որպես պետության հետ համագործակցող կողմ և կոչված է վերահսկելու պետությանը: Եզրակացվել է, որ պետության և ՔՀ հարաբերությունների խնդրին ժամանակակից պատկերացումներով մոտենալու դեպքում պատասխանն ակնհայտ է. Պետք է իշխի այն կողմը կամ, ինչպես տեսաբաններն են նշում, այն ենթահամակարգը, որի ձեռքում է քաղաքական իշխանությունը՝ լեզվատիմ իշխանությունը: Սակայն մյուս կողմից, ՔՀ իր թիկունքում ունի հասարակական հզոր ուժ, որի հետ պետությունն ու քաղաքական իշխանությունը հաշվիչ նստել չեն կարող:

Երկրորդ՝ «Հասարակական կազմակերպությունները ՀՀ-ում քաղաքացիական հասարակության կայացման գործոն» գլխում ուսումնասիրվել են հասարակական կազմակերպության սահմանումն ու կայացման իրավական հիմքերը, պետական կառավարման մարմինների և հասարակության միջև որպես միջնորդ դրանց դերը: Հետազոտվել են ՀՀ-ում պաշտոնապես գրանցված և գործունեություն ծավալող հասարակական կազմակերպությունների տեսակների

կառուցվածքային-գործառնական առանձնահատկությունները, դրանց գրանցած հաջողությունները և կայացման մարտահրավերները:

Առաջին «Հասարակական կազմակերպությունների սահմանումներն ու կայացման իրավական հիմքերը» ենթագլխում ընդգծվել է, որ ժամանակակից հասարակությունների քաղաքական կյանքում քաղաքացիների համընդհանուր շահերն ու պահանջմունքները չեն կարող իրացվել միայն պետական իշխանության ինստիտուտների կամ քաղաքական կուսակցությունների միջոցով: Այս գործում հսկայական դեր ունեն քաղաքացիների ամենատարբեր ինքնադեկլարավոր միությունները՝ հասարակական կազմակերպությունները, միավորումները, բարեգործական միությունները, կրոնական խմբավորումները, արհեստակցական խմբերը և այլն: Դրանք հասարակական-քաղաքական գործընթացների բնականոն զարգացման անհրաժեշտ պայման են և քաղաքացիական հասարակության զարգացման կարևոր ցուցիչ: Կարևորություն է ստացել լայն միտումը, որ պետական ու հանրային կառավարման համակարգում առանց հասարակության ակտիվ մասնակցության անհնար է լուծել բազմաթիվ խնդիրներ: Քաղաքագիտության մեջ այս գործընթացը սահմանվում է որպես պետական ուղղաձիգ իշխանության և հասարակական հորիզոնական կապերի հակադարձ հարաբերակցություն: Հնարավոր չէ երկրում իրականացնել քաղաքական արդիականացում առանց հորիզոնական ակտիվ «ալիքների»: Այս «ալիքները» հնարավորինս ճկուն ու քիչ ռեսուրսներով իրականացնում է քաղաքացիական հասարակությունն իր ակտիվ ինստիտուտների՝ հասարակական կազմակերպությունների միջոցով: Եզրակացվել է, որ ի դեմս հասարակական կազմակերպությունների՝ աշխարհը թևակոխում է հասարակական-քաղաքական հարաբերությունների սկզբունքորեն նոր փուլ: Փոխվում է երկրի քաղաքական օրակարգը, իսկ ազգային անվտանգության հիմնախնդիրը դադարում է միայն պետության հոգսը լինելուց¹⁴:

Երկրորդ «Հասարակական կազմակերպությունները որպես միջնորդ պետական կառավարման մարմինների և հասարակության միջև» ենթագլխում ուսումնասիրվել է պետությունից քաղաքացիական հասարակության աճանցման գործընթացի առանձնահատկությունները հետխորհրդային երկրներում, մասնավորապես ՀՀ-ում: Եվս մեկ անգամ արձանագրվել է, որ քաղաքացիական հասարակությունը ենթադրում է պետության առկայություն՝ որպես իր գոյության և գործառնության գլխավոր պայման, երաշխիք: Մրան զուգահեռ՝ պետությունը, ունենալով հարաբերական առաջնահերթություն քաղաքացիական հասարակության նկատմամբ, կարող է լուրջ ազդեցություն ունենալ նրա գործունեության վրա: Որպես մեկ ընդհանուր համակարգի փոխհամակցված բաղկացուցիչ մասեր՝ քաղաքացիական հասարակությունն ու պետությունը պայմանավորում ու ենթադրում են իրար: Ուժեղ պետությանը պետք է օգնի ուժեղ

¹⁴Տե՛ս **Андрева О.С.**, Неправительственные организации и политические изменения в мировом сообществе, // Известия Алтайского государственного университета: Политология, № 4-3, 2010:

հասարակությունը, որը ձևավորում է նրան իր պահանջների համաձայն, քննադատում, կազմակերպում և վերահսկում նրա գործունեությունը:

Հատկապես կարևորվել է նաև ՀՀ-ում գործող Հանրային Ցանցի և տարածաշրջանում գործող դեռևս միակ կառույցի՝ Հանրային Խորհրդի գործունեությունը ՀՀ-ում քաղաքացիական հասարակության զարգացման և ՀԿ հատվածի կայացման գործընթացում:

Երրորդ՝ «Հասարակական կազմակերպությունների կառուցվածքային-գործառական առանձնահատկությունները» ենթագլխում ուսումնասիրության են ենթարկվել ՀՀ-ում գործող հասարակական կազմակերպությունների պետական գրանցման, ֆինանսավորման, լուծարման, անդամների կամավորության, գործունեության շրջանակների առանձնահատկությունները, հետազոտվել են ոլորտը համակարգող օրենքի թերի և լրամշակման կարոտ կետերը: Քաղաքացիական հասարակության զարգացման և կայացման համար ընտրված ռազմավարական ծրագրերի, օրենքների, իրավական և նորմատիվ ակտերի վրա ազդող գլխավոր գործոնը քաղաքական իշխանությունն է, որից կախված է ՔՀ հատվածի հետ գործընկերային հարաբերությունների մշակումը:

Չորրորդ՝ «ՀՀ-ում հասարակական կազմակերպությունների կայացման մարտահրավերները» ենթագլխում երկայացված են ՀՀ-ում պաշտոնապես գրանցված և գործունեություն ծավալող հասարակական կազմակերպությունների զարգացման հնարավորությունները և մարտահրավերները: Հայաստանի ժողովրդավարացման գործընթացում քաղաքացիական հասարակությունն՝ ի դեմս հասարակական կազմակերպությունների, լուրջ դերակատարում ունի: ՀՀ-ում անկախության տարիների ընթացքում ՔՀ հաստատությունների ձևավորման առումով լուրջ քայլեր են իրականացվել, սակայն շոշափելի ձեռքբերումները շատ չեն: ՀՀ-ում քաղաքացիական հասարակության զարգացման համար կարևորվել է հատկապես կրթությունը՝ քաղաքացիական կրթությունը հանրակրթության շրջանակներում: Քաղաքացիական կրթությունը Հայաստանում համաժողովրդական-համամարդկային արժեքների զարթոնքի երաշխիք է, որը կոչված է հանդուրժողականության, մարդու իրավունքների պաշտպանության, կոռուպցիայի դեմ պայքարի և կոնֆլիկտների խաղաղ լուծման մշակույթի արմատավորմանը: Իզուր չէ, որ քաղաքացիական կրթությունն առաջնային դեր ունի աշխարհում ժողովրդավարության և քաղաքացիական հասարակության զարգացման գործընթացում:

«Եզրակացություններ» մասում ամփոփված են ատենախոսության հիմնական արդյունքներն ու եզրահանգումները, ինչպես նաև որոշ առաջարկություններ.

1. Թեև ՀՀ-ում քաղաքացիական հասարակության կառույցները 1988թ.-ից ի վեր բուն զարգացումներ են ապրում, այնուհանդերձ մի շարք առումներով ոլորտը դեռևս սաղմնային փոխակերպումների փուլում է: Մա ունի իր օբյեկտիվ և սուբյեկտիվ պատճառները: Օբյեկտիվ գործոնները պայմանավորված են ոլորտը

կարգավորող օրենսդրական և իրավական նորմատիվ դաշտի թերություններով, հասարակական կազմակերպությունների ինստիտուցիոնալ զարգացման և ֆինանսական աջակցության աղբյուրների սահմանափակ հնարավորություններով: Սուբյեկտիվ գործոնները դրսևորվում են փորձի պակասի, սոցիալական գործընկերության կայուն ավանդույթների, հասարակական կարծիքին բնորոշ իներտության, երբեմն էլ՝ արսենտեիզմի տրամադրություններով:

2. Քաղաքացիական հասարակության հիմախնդիրների հետազոտման առումով նպատակահարմար է մասնագիտական գրականության մեջ առկա սահմանումներն ու մեկնությունները դասակարգել լայն և նեղ ըմբռնումներով:

3. Լայն իմաստով քաղաքացիական հասարակության ոչ քաղաքական հարաբերությունների հանրագումարն է, նեղ իմաստով՝ քաղաքացիների կողմից կամավոր սկզբունքներով ձևավորված ամենատարբեր միավորումներն են՝ արհմիությունները, հասարակական ու բարեգործական կազմակերպությունները, իշխանության մաս չկազմող քաղաքական կուսակցությունները, սպորտի, արհեստի կամ արվեստի որևէ ճյուղի հիմքով միությունները և այլն:

4. Քաղաքացիական հասարակության ինստիտուտներ-քաղաքական կուսակցություններ և քաղաքացիական հասարակության ինստիտուտներ-պետական հաստատություններ փոխհարաբերության հենքի վրա առանձնացվող՝ քաղաքացիական հասարակության միավորող և տարանջատող (սեզմենտավորող), ինչպես նաև բախումնային, էտատիստական, մեկուսացված և գործակցային մոդելների պարագայում ՀՀ համար առավել նպատակահարմար և հեռանկարային են միավորող և գործակցային մոդելները: Դրանք թույլ կտան մի կողմից խուսափել հասարակական շերտերի միջև քաղաքական բևեռացումներից՝ քաղաքական կոնֆրոնտացիան փոխակերպելով հանրային երկխոսության, մյուս կողմից հնարավորություն ընձեռել ինչպես պետություն-հասարակական կազմակերպություններ սոցիալական գործընկերության և աջակցության, այնպես էլ քաղաքական իշխանությունների հակակշռման և զուգակշռման համար:

Այդ առումով հայ իրականության մեջ կան արժեքավոր նախադրյալներ և միտումներ, որոնք անհրաժեշտ են ըստ ամենայնի խրախուսել և զարգացնել:

5. Ինչպես ցանկացած երկրում, այնպես էլ ՀՀ-ում, քաղաքացիական հասարակության կայացումն ու զարգացումը մեծապես կախված են երկրի իշխանությունների դիրքորոշումներից: Քաղաքացիական հասարակության ոլորտի ուսումնասիրությունները փաստում են, որ մեզանում այն արմատապես տարբեր է զարգանում ոչ միայն Արևմուտքի և հետխորհրդային շատ երկրների, այլև տարածաշրջանի մյուս պետությունների համեմատությամբ: Իշխանությունները մի կողմից «վերնից» դժվար են համակերպվում քաղաքացիական հասարակության կայուն զարգացմանը, մյուս կողմից չեն կարող անտեսել «ներքևից» ինքնակազմակերպվող հասարակական միավորումներից եկող ազդակներն ու ուղերձները: Այս իրողությանը նպաստել է նաև հետևյալ հանգամանքը. զարգացած քաղաքացիական հասարակություն ունեցող գրեթե

բոլոր երկրներում նախ ձևավորվել է պետությունը, ապա՝ մասնավոր հատվածը, վերջում՝ 3-րդ հատվածը: Մեզանում այս երեք հատվածները ձևավորվել են գրեթե միաժամանակ: Մակայն, ի տարբերություն առաջին երկու հատվածների, 3-րդ հատվածը եռանկյան՝ իրեն վերապահված գազաթում դիրքերն ամրապնդելու համար դեռևս գործառությանն առումով կայացման խնդիրներ ունի:

6. Այսօրվա քաղաքական օրակարգային խնդիրները հայ հասարակությանը ենթագիտակցորեն ստիպում են ձգտել ունենալու հզոր քաղաքական իշխանություն՝ երբեմն անտեսելով և ստվերելով քաղաքացիական հասարակության գործոնը պետության զարգացման և ժողովրդավարացման գործընթացում: Մինչդեռ ամուր քաղաքական իշխանությունը ենթադրում է կայացած քաղաքացիական հասարակություն և հակառակը, որոնք մի ամբողջության օրգանական մաս են: Քիչ չեն օրինակները, երբ ճնշումներով և պատժամիջոցներով պահվող թվացյալ ամուր քաղաքական համակարգերը փլուզվել են հասարակության ինքնակազմակերպման և ինքնաիրացման թույլ կարողությունների պատճառով:

7. Քաղաքացիական հասարակության անհրաժեշտությունն ու կարևորությունն առանձնակի են ընդգծվում անցումային փուլում գտնվող հասարակությունների, այդ թվում և ՀՀ համար: Դրանք կարող են դառնալ սոցիալական գործընկեր պետության համար՝ կրթությունից մինչ առողջապահություն, բնապահպանական խնդիրներից մինչ աղքատության կրճատում: Քաղաքացիական հասարակության ինստիտուտները, ի դեմս հասարակական կազմակերպությունների, ունակ են լուծելու հասարակության առջև ծառայած շատ խնդիրներ ավելի քիչ նյութական-ֆինանսական ծախսերով, ավելի մեծ մարդկային ներուժի ներգրավմամբ և ավելի հասցեական իրենց առավել ճկուն և հասարակության թիրախ խմբերին ավելի մոտ լինելու շնորհիվ: Միաժամանակ դրանք անփոխարինելի գործիքակազմ են երկրի ներսում քաղաքական արդիականացման և հորիզոնական ալիքների միջոցով ժողովրդավարության տարածման գործընթացում:

8. ՀՀ-ում քաղաքացիական հասարակության դանդաղ կայացման գործում դերակատարում ունենա և արտագաղթը, տնտեսական զարգացման դանդաղ տեմպերը, սոցիալական խնդիրներն ու ցածր կեսամակարդակը:

9. Հասարակական կազմակերպությունների ակտիվ մասնակցությունը հանրային քաղաքականությանը ՀՀ օրակարգային հիմնախնդիրներից է և ժողովրդավարության կայացման երաշխիքներից մեկը: Պետության ներսում հասարակական-քաղաքական երկխոսությունների ամրապնդման և գործակցության համարհասարակական կազմակերպությունների դերն անփոխարինելի է, ուստի դրանց գործունեությունը առավել արդյունավետ դարձնելու համար անհրաժեշտ է՝

ա) Գտորել հասարակական կազմակերպությունների հատվածի նկատմամբ ձևավորված ոչ բարենպաստ կարծրատիպերը՝ զարգացնելով դրանց համագործակցությունը ՁԼՄ-ների հետ:

բ)Ֆինանսական կայունության ամրապնդման առումով բարեփոխել ՀՀ հասարակական կազմակերպությունների օրենքը՝ այս կառույցներին տալով սոցիալական ձեռնարկատիրական գործունեություն իրականացնելու հնարավորություն:

գ)Բարելավել տեղական աղբյուրներից հասարակական կազմակերպություններին տրամադրվող ֆինանսական աջակցության համակարգը: Մասնավորապես, վերջիններին պետական բյուջեից տրվող ֆինանսական աջակցության արդյունավետության բարձրացման, ոլորտում առկա կոռուպցիոն ռիսկերի կրճատման, պետություն-հասարակական կազմակերպություններ գործընկերության զարգացման նպատակով նպատակահարմար է եվրոպական մի շարք երկրների օրինակով ձևավորել քաղաքացիական հասարակության աջակցության ազգային հիմնադրամ:

դ)Հասարակական կազմակերպությունների ֆինանսական կայունության ցուցանիշի ավերացման առումով անհրաժեշտ է օրենսդրական երաշխիքներ ձևավորել ՀՀ-ում անձեռնմխելի դրամագլխով հիմնադրամների (endowment) և սոցիալական ձեռնարկատիրության զարգացման համար:

ե)Խրախուսել և աջակցել նույն դաշտում գործով հասարակական կազմակերպությունների ցանցերի և ցանցային կառուցների ձևավորման գործընթացները:

զ)Ընդլայնել հասարակական կազմակերպությունների ներկայացվածությունը տարածքային և պետական կառավարման մարմիններին կից խորհրդատվական-խորհրդակցական կառույցներում, նախարարությունների կոլեգիաներում: Հստակ, ավելի դյուրին ու թափանցիկ դարձնել այդ կառույցներում շահառու և իրազեկ հասարակական կազմակերպությունների ընդգրկման գործընթացը:

է) Խրախուսել մարզերում հասարակական կազմակերպությունների ձևավորումն ու գործունեությունը, ինչը կնպաստի քաղաքացիական ինքնագիտակցության բարձրացման, ակտիվ քաղաքացիական դիրքորոշումների ձևավորման գործընթացներին՝ հնարավորինս կրճատելով հասարակական կազմակերպությունների գործունեության առումով մայրաքաղաքի և մարզերի միջև առկա խիստ էական տարբերությունները:

10. Հասարակական կազմակերպությունների գործունեության ցուցանիշների բարելավման առումով կարևոր է նաև.

- Հստակեցնել ՀՀ ՀԿ օրենքում տեղ գտած «հասարակական կազմակերպություն» և «ոչ կառավարական ոչ առևտրային կազմակերպություն» եզրերը,
- Խթանել կամավորությունն ու ձևավորել օրենսդրական բարենպաստ միջավայր կամավորության ինտիտուտի զարգացման համար,
- Հստակություն մտցնել կազմավորված հասարակական կազմակերպությունների գույքի հետագա տնօրինման հարցում,
- Ստեղծել համապատասխան միջավայր հասարակական կազմակերպությունների քաղաքականացումից խուսափելու համար,

- Իրականացնել հետևողական մշտադիտարկում փոխանակման ծրագրերի նկատմամբ, խրախուսելով այդ ծրագրերի ոչ թե անհատական-գարգացնող, այլ հանրային նշանակությունն ու կարևորությունը:
- Նպաստել հասարակական կազմակերպությունների միջև ցանցերի ձևավորմանը:
Վերոհիշյալ առաջարկությունները կնպաստեն՝
- Երկրում ժողովրդավարության ամրապնդմանն ու ժողովրդավարական ինստիտուտների կայացմանը,
- Բազմակարծության ապահովմանն ու բոլոր քաղաքացիների սահմանադրական իրավունքների իրացմանը,
- Հանրային քաղաքականության սոցիալական շեշտադրմանը,
- Քաղաքացիների իրավաստիքության, իրավագիտակցության և քաղաքացիական որակների ամրապնդմանը,
- Աղքատության հաղթահարմանն ու հասարակության բնեռացման չեզոքացմանը,
- Հասարակության և իշխանության միջև խորացման միտում ունեցող անջրպետի հաղթահարմանը,
- Հասարակական համերաշխության ապրումակցման ձևաչափի արմատավորմանը,
- Քաղաքական իշխանության վրա հասարակության կողմից վերահսկողական մշակույթի ձևավորմանը,
- Նոր քաղաքական մշակույթի ձևավորմանն ու քաղաքական սոցիալականացման բարձրացմանը,
- Պետական հատված և հասարակական կազմակերպությունների հատված հարաբերությունների ավելի քաղաքակիրթ մակարդակի ապահովմանը,
- Իրավական պետության կայացմանն ու քաղաքացիական հասարակության կազմակերպությունների հզորացմանը:

Հետազոտության հիմնական արդյունքներն արտացոլված են ՀՀ ԲՈՀ-ի կողմից հաստատված ատենախոսությունների հիմնական արդյունքների և դրույթների հրատարակման համար ընդունելի պարբերական գիտական հրատարակություններում հեղինակի հետևյալ գիտական հոդվածներում.

1. **Ստեփանյան Լ. Ս.,** Քաղաքացիական կրթության դերը ՀՀ-ում, Մանկավարժություն: Գիտամեթոդական ամսագիր, Կրթության ազգային ինստիտուտ, ԿԱԻ հրատ.,1/2014, էջ 15-22:
2. **Ստեփանյան Լ. Ս.,** Քաղաքացիական կրթության դերը ՀՀ-ում քաղաքացիական հասարակության կայացման գործընթացում, Լրատու: Գիտական հոդվածների պարբերական ժողովածու, Մեսրոպ Մաշտոց համալսարան, Երևան, «Լիմուշ» հրատ., 2014, էջ 425-430:

3. **Ստեփանյան Լ.Ս.**, Համընթացությունները որպես արհեստավորների շահերի պաշտպանության ինստիտուտ: Գիտական հոդվածներ, «Մխիթար Գոշ» հայ-ռուսական միջազգային համալսարան, 2/2014, ք.Վանաձոր, «ՄԻՄ» տպագրատուն, էջ 255-259:
4. **Ստեփանյան Լ. Ս.**, Քաղաքացիական հասարակության ըմբռնման հարցի շուրջ, Գիտական հանդես: Բանբեր Երևանի համալսարանի, Միջազգային հարաբերություններ, քաղաքագիտություն, 143.6, 2014, № 2, էջ 35-40:
5. **Ստեփանյան Լ. Ս.**, ՀՀ-ում հասարակական կազմակերպությունների գործունեության առանձնահատկությունների մասին, Գիտական հանդես: Բանբեր Երևանի համալսարանի, Միջազգային հարաբերություններ, քաղաքագիտություն, 2015, № 2 (17), էջ 60-75:
6. **Ստեփանյան Լ. Ս.**, «Հասարակական կազմակերպություն» հասկացության սահմանումն ու կայացման իրավական հիմքերը, Գիտական հանդես: Բանբեր Երևանի համալսարանի, Միջազգային հարաբերություններ, քաղաքագիտություն, 2016, №1, էջ 71-82:

СТЕПАНЯН ЛИЛИТ САСУНОВНА

РОЛЬ НЕПРАВИТЕЛЬСТВЕННЫХ ОРГАНИЗАЦИЙ В ПРОЦЕССЕ СТАНОВЛЕНИЯ ГРАЖДАНСКОГО ОБЩЕСТВА В РА

Диссертация на соискание ученой степени кандидата политических наук по специальности 23.00.02 - «Политические институты и процессы».

Защита состоится 16 декабря 2016г. в 15:00 часов на заседании специализированного совета 056 «Политология» ВАК РА, действующего по адресу ул. К. Улнеци 56/6, Ереван 0037, Республика Армения

РЕЗЮМЕ

Сравнительные исследования демократических политических систем тесно связаны с организациями гражданского общества и правового государства. В контексте современных концепций демократии важное значение имеют организации

гражданского общества, в частности, свободная эффективная деятельность общественных организаций и моделей взаимодействия с государственными структурами.

Основная цель данного исследования заключается в выявлении роли общественных организаций в становлении гражданского общества в РА, законодательных и организационных пробелов препятствующих деятельности, демократического участия, а также в развитии демократических институтов в процессе модернизации государственного и политического управления.

Введении обоснована актуальность исследования, ее основные цели и задачи. Представлены предмет и объект исследования, методологические и информационно-аналитические основания, научная новизна, а также теоретическая и практическая значимость данной диссертации.

Первая глава «Теоретические основы гражданского общества» состоит из трех параграфов и посвящена рассмотрению вопросов становления гражданского общества в истории политической мысли, классификации узкого и широкого определения гражданского общества, изучению политических механизмов взаимоотношения организаций гражданского общества с государственными учреждениями. В работе была обоснована необходимость и актуальность становления и развития гражданского общества в жизни переходного социума, систематизированно рассмотрены различные определения гражданского общества, актуальные для понимания процессов становления гражданского общества.

Вторая глава «Общественные организации в РА как фактор становления гражданского общества», состоит из четырех параграфов, где исследуются социально-политические и правовые основы становления общественных организаций и их роль в качестве посредника между обществом и государственными органами управления. В главе рассмотрены структурно-функциональные особенности официально зарегистрированных и действующих на территории РА всех типов общественных организаций, проанализированы успехи их деятельности и проблемы их становления, а также отмечена важность того, что в политическом строе современного общества общие интересы и запросы граждан невозможно реализовать только за счет институтов государственной власти или только за счет политических партий. В этой сфере огромную роль играют различные саморегулируемые союзы граждан: общественные организации, объединения, благотворительные фонды.

В диссертации было обосновано, что в системе государственного управления невозможно решение многих проблем без активного участия общественных организаций. В параграфах данной главы рассмотрены также особенности государственной регистрации, финансирования, ликвидации, добровольного членства общественных организаций, действующих на территории РА, проанализированы пробелы и недочеты в законодательной системе, представлены возможности развития зарегистрированных и действующих на

территории РА общественных организаций. Гражданское общество, в лице общественных организаций, играет существенную роль в процессе демократизации Армении. В годы независимости были приняты серьезные меры по формированию организаций гражданского общества, однако ощутимых результатов, к сожалению, не так много.

Автор считает, что развитие общественных организаций в РА способствует выстраиванию социального диалога гражданского общества и государства. Иметь сильное гражданское общество - значит иметь прослойку активных граждан, способных поддержать систему управления в значимых вопросах. Существенным является вклад общественных организаций в процессе демократизации, укрепления и становления демократических институтов в РА.

В **Заключении** диссертационной работы приведен ряд выводов, полученных в результате политического анализа, а также разработаны механизмы повышения эффективности общественных организации в РА.

LILIT S. STEPANYAN

**THE ROLE OF NON-GOVERNMENTAL ORGANIZATIONS IN THE FORMATION
OF CIVIL SOCIETY IN THE RA**

Dissertation under 23.00.02 chiper – “Political Institutions and Processes” to be awarded PhD in Political Science.

The public defence of the dissertation will take place on 16 December, 2016 at 15:00, in the National Strategic Research Institute under the MoD of RA at the 056 “Political science” HAC Specialized Chamber session (Address: K. Ulnetsi str. 56/6, Yerevan 0037, Republic of Armenia)

RESUME

Comparative studies of democratic political systems are closely linked to civil society and the rule of law. In the context of modern concepts of democracy civil society organizations are important, in particular, free effective activities of non-governmental organizations (NGOs) and models of interaction with state structures.

The main purpose of this study is to determine the role of non-governmental organizations in the development of the civil society in the RA, democratic participation in the development and strengthening of democratic institutions and their role in the process of modernization of the state and political governance, and to identify legislative and institutional gaps that impede their activities.

The **introduction** substantiates the relevance of the study, its main goals and objectives. The dissertation presents the subject and object of the investigated problem, methodological and analytical bases, scientific innovation, as well as theoretical and practical significance of this study.

The first chapter “Theoretical Foundations of Civil Society” consists of three sections, which deal with the issues of civil society in the history of political thought, the classification of narrow and broad definition of civil society, the study of the political mechanism of the relationship of civil society organizations with public institutions. The thesis highlighted the need and urgency of formation and development of the civil society in the life of the transitional society, it reviewed various definitions of civil society that are essential to understand the processes of formation of civil society.

The second chapter “Non-governmental Organizations in the RA as a Factor of Formation of Civil Society”, which consists of four sections, explores the socio-political and legal bases of the formation of public organizations, their role of mediator between society and state authorities.

The research examined structural and functional features of the officially registered and operating in the territory of the RA of all types of social organizations, the success of their activities and problems of their formation were analyzed. It was noted that in the political system of the modern society common interests and requests of citizens cannot be realized only at expense of only state authorities or political parties. In this area, a huge role is played by various self-

regulating associations of citizens: public organizations, unification, charitable foundations.

The dissertation proved that without the active participation of civil society organizations the system of government could not solve many problems. There were the features of the state registration, financing, liquidation, voluntary membership, non-governmental organizations operating in the territory of the RA, gaps and shortcomings have been addressed in the legal system, and it was presented possibilities of development and problems of registered and operating of non-governmental organizations in the territory of the RA. Civil society, represented by non-governmental organizations, plays an essential role in the democratization process in Armenia. In the years of independence, serious measures for the formation of civil society organizations were taken, however little number of tangible results were achieved.

The author believes that the development of civil society organizations in the RA facilitates alignment of the social dialogue of civil society and the state. Having a strong civil society is to have a layer of active citizens who are able to support the government on many issues. The contribution of NGOs in the democratization process, strengthening and development of democratic institutions in the RA is rather significant.

The **Conclusion** of dissertation work presented a number of conclusions derived from policy analysis, and developed mechanisms to improve efficiencies in the formation of social organizations in the RA.

A handwritten signature in blue ink, appearing to be 'H. Hovhannisyan', is located in the lower right quadrant of the page.